

Agh István püspök élete
főtekintettel külföldi tanulására,
tanári és irodalmi munkásságára.

Agh I. a tanár.

(2-ik közlemény.)

A *tudományos* előkészítésre rendkívül nagy gondot fordított. Egyik művét 1745–46 évben Kozma Mihály, a későbbi historikus Kozma Mihály, mint theologus, gondosan *leirta*: Explicatio locorum veteris ex novi Testamenti. A nevezetes bibliai helyek magyarázatát Enyeditől ismert néven, de tudományos készültséggel, új szavak és mondatok magyarázásával bővitve adta elő. Pár példa tájékoztat: „Kezdetben teremté Isten stb. az Isten név (Elohim) többeséből akarják kimagyarázni, hogy a teremtő Isten a Szentháromságisten volt, pedig bárki azonnal láthatja milyen távol áll az író gondolatától. Midőn azt mondja *teremtsünk*, hogy ő ekkor a fiuistenhez szólna, megfoghatlan. Olyan titok a milyenre a régi író nem gondolt, mert arról fogalma sem volt, minthogy a késői keresztény magyarázók találták ki a görög bölcselők segítségével.

Csak pár pillantást még a tizparancsolatról mondottakra (הרבריים). Ez a lex moralis, melyet Isten az izraelitáknak kiadott, nem volt egyetemes erkölcsi törvény, hanem csak más törvények foglalatlja (compendium). Nem tartalmazza az erényesség szabályait. Az Istenszó (אלהים) görögül *κυριος*, tehát egyes, s a héber forma csak fokozás: deorum deus, summus deus. Nem segít a hibán, ha azt mondják hogy az angyalhoz (teremtsünk) szólt Isten, tehát egy másik istenhez. Sőt figyelmezteti hallgatóit vajjon az angyalok nem voltak-e hasonlók a hamis istenekhez. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az angyalok fogalma ismeretlen volt a Mózes korában, tehát annál helyesebb volt Agh István kifogása.

Agh István nem elégszik meg a terjedelmes magyarázattal, hanem ellátja a tanulókat *héber nyelvtannal* és szótárral is. Különös örömmel és élvezettel tanulmányoztuk a két derék kötet munkát.

Mindezt a tudós főpap tollba mondotta saját szavai szerint „azért hogy a nyelvtan segítségével a tanuló kedvet kapjon (ut gustum excitamus) és rávezessük hogy nem haszontalan (inutile) a héber nyelv tanulása“.¹

Van Agh Istvánnak egy közkézen fogó munkája az *Agenda* (*Agenda in cultu divino*) melyet az egyházi F. Tanács az ő püspöksége alatt adott ki magyar nyelven, hogy az istentisztelet különböző részei eszerint gyakoroltassanak és pedig: a mindennapi, vasárnapi istentiszteletek, az urvacsora, keresztelés, esketés, temetés, eklesiakövetés (penitentia), betegek látogatása. (Lényeges részei közölve vannak: *Szertartások és szokások* című könyvemben). E könyvet minden pap leírta és használta remcsak a XVIII-ik évszázban, hanem a XIX ik első felében is, de a papok csak részben tartották hozzá magukat. Szerették a maguk felfogása szerint módosítani. Annál is inkább eshetik kifogás alá főleg az eskető beszédekben használt szellemeskedés, gunyolódás, durva példák használata.

A tanulók az iskolában, a papok, mesterek a magok körében szigorított rendeletek kibocsátását tették szükségessé. Mint-hogy a papmarasztás gyakorlatban volt, több pap és mester marad állás nélkül, akik sok zavart okoztak. Többeket meg kellett büntetni kicsapongó életük miatt. A belső emberek nem tesznek eleget a főhatósági rendeletnek (togaviselés), meg kell tiltani a részegítő italok használatát. A confessiot újra kiadják, s minthogy egyik pap beletoldott, zsinat elébe idézik. Az uríimát nem a dézsi egyezség szerint mondják el (kétszer) s emiatt a kormányzék az egyházhoz leír. A püspök és a Tanács hatáskörét illetőleg is nehézségek voltak. A kormányzék tisztítani akarja az erkölcsöt s megtiltja a káromkodást (ördög, kutya, disznó teremtette), másfelől követeli a collationalis (állami taxák) beküldését. A többi protestáns püspök is fizeti. Ha ez utóbbihoz hozza vesszük hogy a tanulók élmezését és a tanárok fizetését nagy részben városi és vidéki gyűjtésekkel fedezik, ha tudjuk hogy a gubernium a gyűjtést eltiltotta, mély tisztelettel gondolunk Agh Istvánra, aki ily

¹ Agh István a héber nyelvtanba a héber biblia szövegéből számos eredeti mondatot illeszt be. Óhajtható tovább nyomozni, hogy kik és mily arányban folytatták. Arra bizonyítékunk van hogy Körmöczi János tanította. Koll. kvár Kézirat 304 sz.

körülmények között akkora munkakört 46 esztendeig lankadatlan kitartással töltött be. Ha a kor közszellemét, a hitéletre hatását, a császári egyeduralom erőszakos eljárásait ethikai nézőpontból vizsgálónok, sok becses tanulság kerülne napfényre Agh István életéről és munkásságáról, mind az ő érdemei fokozására.

Historiai és dogmatörténeti nézőpontból igen érdekes könyve a nagy Athanasius életének és viselt dolgainak foglalatja és az *athanasiusi hitvallás bírálata*. E kis könyvet (6+64 16 r. oldal) Agh István 1759-ben németből latinra fordította és bevezetéssel ellátta. A német szöveg Crellius Sámuel műve. Angolból készült 1734-ben. Az angol író és bíráló magát unitáriusnak nevezte és könyvét szembeállította a trinitárius felfogással, melyet az Athanasiusról nevezett „*Symbolum quicumque*“ alapján végig bírál.

Akár a dogmai tárgyat, akár a még csak kezdő angol unitárius névtelen munkáját nézzük, akár az Agh István rövid bevezetésére gondolunk, oly rendkívül fontosnak minősítjük e kis könyvet, hogy fenntartjuk magunknak és a Ker. Magvetőnek is azt a szerencsét hogy az angol, holland és transylvániai unitárius kapcsolat első művével, majd egyszer önállóan foglalkozhassunk. Addig is, lehetőség szerint, érdeklődünk a kis könyv angliai szereplése iránt.¹

Korát meghaladó felvilágosult gondolkozásra mutat, hogy midőn agendáit, vagyis az egyházi szertartások szabályait szerkesztette és figyelembevette azt a kegyetlenül sértő és egészen a transylvániai törekvények ellen irányuló császári intézkedést, hogy unitárius pap vegyes házásokat, s főleg ha az egyik fél katolikus, nem eskethet és nem keresztelhet meg, Agh István felveti a kérdést, hogy helyes-e megkeresztelni a más egyházakból átlépő keresztényt és határozottan azt feleli: nem helyes. Azt kérdezi: helyes volna-e esküt venni az átállótól és határozottan ellene van: mert ha a jó lelkiismeret meg nem tartja, az esküvés nem fogja megtartani.

Ime az unitárius vallás erkölcsi alapja.

Hogy püspöki minőségében hányszor járt Sibiuban és milyen eredményekkel, azt most, a mai viszonyok között könnyű elképzelni. Hogy a téli és nyári Főtanácsok mit jelentettek a püs-

¹ Az itt érintett művek csak theologiai dolgozatai, irt és tanított Physicat, Physiologiát, Arithmeticat.

pöknek, azt elképzeltük a következő adatok alapján: 1758-ban a kis sárosi zsinaton felszentelt 4 papot. Ezt követőleg minden évben 1785-ig, 24 zsinaton, összesen 98 papot. Közöttük szerepelt a tanári és püspöki székben utóda Lázár István, végül Márkos György tanár. A zsinatra vándorlás Transylvania 25 községébe, a tanévvégi előadások és vizsgák idejének, legtöbbször kétheti szünetelése, a rendszernek esnek terhére, de nem menthetők sem azzal, hogy az iskola fenntartásához némi jövedelmet eredményeztek, sem azzal, hogy az aratás ideje előtt le kellett bonyolítani. Az azonban bizonyos, hogy a püspök erejét és idejét tulságosan kimerítették és elvonták az egyház és iskola-kormányzás napi feladataitól. Másfelől igen jó hatásmű lehetett az egyházközségekre és alkalmul szolgált a belső emberek fegyelmezésére, a hivek hitéletének ébresztésére.

Halála 1786 január 21-én következett be. Neje Almási Zsuzsanna, a maga és a püspök két gyermeke nevében, midőn az új esztendőről „midőn remélte vala vigasztalását, ime az esztendőnek kezdete lőn szomorúságomnak és bánataimnak is kezdete; mivel szememnek gyönyörűségétől, kiből szüntelen gyönyörködöm vala megfosztattam s annak továbbvaló látásától elzárattam. Az én koronám, ki vala fejem ékessége, ki mindenekelőtt tündöklök, ragyog vala, én mellőlem elrontatott, midőn édes-kedves férjem, néhai nagyemlékezetű s. sz. királyi tiszteletes Agh István uram, velem csendesen töltött házassági napjainak 23-ik, életének pedig 77-ik esztendejében a szomorú halál által ezen holnapnak 21-ik napján délután 5–6 órák között a szabadosan uralkodó bölcs ur Istennek szent tetszéséből, mint valami csendes álom által kimulván elköltözött, hagyván én nekem és két gyermekeimnek igen szomorú keserűséget. Akinek utolsó tisztességététele az elsőbbségnek tetszésétől határozottatott böjtelő havának 5-ik napjának 10 órájára.¹

Dr. Boros György.

¹ A szomorú jelentést közli Biás István.

Jakab Elek.

Végre az unitáriusok is lerótták hálájukat Jakab Elekkel, a múlt század legnagyobb unitárius történetírójával szemben, azzal, hogy az Unitárius Irodalmi társaság Dr. Gál Kelemennel megíratta Jakab Elek élet- és jellemrajzát. (Cluj, 1938, 244 l.)

E becses történelmi munkából kiemeljük, hogy Jakab Elek Marosszék szülöttje, de Udvarhelyszéken, I. G. Duca-n szivta magába már mint tanuló a vallása és egyháza iránti mély szeretetet. Tanulmányait a cluji főtanodában folytatta, hol szellemét megerősítette s megkezdte irodalmi szárnypróbálgatásait. A jogot elvégezve ügyvédi vizsgát tett. Majd Sibiuban írkokoskodott, de hivatali elfoglaltsága mellett politikai és történelmi cikkeket írogat.

1848-ban résztvett a románok történetében annyira nevezetes blaji gyűlésen. Majd közhonvéd lett, hogy hazájának szolgálhasson. Résztvett a transylvániai és banati harcokban s alkapitányságig vitte fel. A fegyverletétel után Sibiuba fogságba került, honnan kiszabadulva nem vállalt semmiféle szolgálatot az abszolutizmus idején, hanem kis birtokán gazdáskodott. Farkas György Gáláteni-i esperes kimozdítja falusi gazdálkodásából s Clujra viszi, ahol gróf Mikó Imre támogatása mellett dolgozik s 1867-ben a transylvániai kormányszék levéltárában igazgató lett. Az országos levéltár felállítása után az erdélyi anyag felszállításakor ő is Budapestre ment, ahol azonban száműzöttnek érezte magát nemcsak mellőztetéséért, hanem indegennek érezte magát a budapesti sváb légkörben, de azért egyforma lelkesedéssel dolgozott a hazáért és egyházért. Buzgón közreműködik a budapesti unitárius egyházközség megalapításában, de sajnosan állapítja meg, hogy az emberek itt is csak olyanok, mint Clujon, ahol kisebbitik, Budapesten pedig kiválasztják a presbiteriumból, éppen akkor, mikor Dávid Ferenc életét megírta. Panaszodik a statusra, ahol értettek ahhoz, hogyan kell érdemesek „dicsőségét eltenni“. Egyesek dolgoznak, míg mások munkája abból áll, hogy kisebbitik az önzetlen munkáso-